

De Heraut

van de

Gereformeerde Kerken in Nederland.

Het auteursrecht van den inhoud van dit blad wordt verzekerd overeenkomstig de wet van 25 Juni 1881 (Staatsblad No. 124.)

Zondag 4 October 1903. No. 1344.

Dit blad wordt geregeld des Vrijdags aan de geabonneerden verzonden.
Bijdragen van medewerkers, ingezonden stukken en alles wat verder den inhoud van dit blad betreft, te adresseren aan de REDACTIE. Abonnementen en Advertenties aan de ADMINISTRATIE. Bureau: Warmoesstraat 96, te Amsterdam.
Insendingen, die later dan Dinsdag vóór namiddag te 12 uren worden ontvangen, kunnen voor het nummer van die week niet meer in aanmerking komen.

Abonnementen: franco aan huis, per drie maanden / 1.20, voor het Buitenland per jaar / 6 bij vooruitbetaling. Afzonderlijke nummers aan het Bureau 10 Cent.
Abonnementen worden aangenomen door alle Boekhandelaren, Postdirecteuren en aan het Bureau te Amsterdam.
Advertenties: van 1 tot 6 regels / 1.20, voor elke regel meer 25 Cent.
Aanvragen en vermelding van liefdegaven en Verslagen van Vereen. 15 Cent. per regel.

Van 's Heeren Ordinantien.

LXXXIV.

DERDE REEKS.

's Heeren ordinantien in de natuur.

DERDE DEEL.

IX.

Zou Hij, Die het oor plant, niet hooren? Zou Hij, Die het oog formeert, niet aanschouwen?
Psalm 94 : 9.

Van ons onderzoek naar 's Heeren ordinantien voor onze zinnelijke gewaarwordingen, als de elementen onzer kennis, brengt dit artikel het slot.

Wij hebben tot dusver gezien hoe onze gewaarwordingen ontstaan en uit een zielewerking en uit een beweging van de hersencellen, welke laatste op hare beurt weer ontstaat uit een prikkeling van onze gevoelszenuwen, die in de hersenen uitloopen.

Om dit laatste nog te verduidelijken, denke men zich wat bij de telegrafie plaats heeft. Even als de telegraafdraden wat op de verschillende bijkantoren geschiedt naar het hoofdkantoor geleiden, zoo ook brengen de zenuwen, wat in ons lichaam geschiedt, wat in de verschillende zintuigen plaats grijpt, naar de hersenen over.

Men vergeet daarbij echter niet, dat al wat hier geschiedt en plaats grijpt, zenuwprikkeling is, en al wat overgebracht wordt, niet dan hersenprikkeling, beweging van hersencellen, en dat de ziele als de onderscheidene zenuwprikkelers en hersenbewegingen vertolkt, omzet als onze verschillende gewaarwordingen.

De gewaarwording is dus altijd het product van een zielewerking en een hersenbeweging.

Verder zagen wij, hoe men het geheel onzer gewaarwordingen kan indeelen als lichaams- en zinsgewaarwordingen, en dat al naar de zenuwprikkelers in of buiten ons lichaam zijn.

Vervolgens, hoe de lichaamsgewaarwording met haar verschillende inhoud van druk, koude, warmte, pijn; met haar gevoelsstroom van levenslust of onlust, van zich lichamenlijk wel of on-wel voelen, ons toekomt uit den "vitaal"- of "levenszin", ook wel de zin van het "algemeen gevoel" genoemd.

Hoe daarentegen de zinsgewaarwordingen ons toekomen uit onze vijf "zinnen" of "zintuigen", en wel door de prikkels, die uit onze buitenwereld op de, in die zintuigen uitlopende, gevoelszenuwen werken.

Onderscheidt men deze zinsgewaarwordingen naar de vijf "zintuigen", als: tast-, smaak-, reuk-, gehoor- en gezichts-, van de vaste ordeningen voor het ontstaan der drie eersten, hebben wij in ons vorig artikel getracht iets te doen verstaan.

Wij bespraken de tastgewaarwording met haar inhoud van druk, die zich nader verbijschijnt als hard en week, vloeibaar en vast, glad en ruw, droog en vochtig, zwaar en licht, koud en warm.

Wij leerden haar kennen in haar betekenis voor de zekerheid omtrent het bestaan der stoffelijke wereld, der "tastbare" werkelijkheid.

Wij handelden daarna van de reukgewaarwording met haar onbepaalde inhoud van ontelbare geuren, waarvoor geen eigenlijke namen bestaan, en waarvoor de taal namen ontleent aan de verschillende "reukstoffen", aan de processen waaruit die geuren schijnen te ontstaan; aan de tastgewaarwording, wanneer wij spreken van een prikkelende of een scherpe geur. Na nog op den "gevoelsstroom" van wel- of onwelriekend, die de geurgewaarwording begeleidt of vergezelschap, te hebben gewezen, stelden wij in het licht, hoe de "reukzin", al heeft hij ook waarde voor de verhooging van ons zinnelijk levensgevoel — men denke aan de geuren der bloemen, aan het opzuiven van boschgeur — al heeft hij ook waarde als "wachter bij de lucht," die wij inademen, aan ons kennen van de buitenwereld weinig toebrengt.

Ten slotte kwam in ons vorig artikel de smaakgewaarwording ter sprake, met haar wel zeer onderscheiden inhoud, maar die toch tot een viertal hoofdeigenschappen: zuur, zoet, bitter en zout is terug te brengen. Daarbij wezen wij weer op de waarde van den smaakzin, voor de verhooging van ons zinnelijk levensgevoel — men denke aan het smakelijke tegenover het onsmakelijke; op zijn waarde als "wachter voor de voeding," maar tevens op de geringe betekenis ook van dezen "zin" voor ons kennen van de buitenwereld.

Heel anders staat het echter ten opzichte daarvan met de twee "hogere zinnen," den gehoor- en den gezichts- voor wier werking wij thans de vaste ordeningen willen aanwijzen. Onze gehoor- en gezichtsgewaarwordingen toch leveren ons de groote elementen, de voornaamste bestanddeelen onzer kennis van de wereld.

Het zintuig van de gehoorgewaarwording is het oor.

God, Die in het menschelek lichaam het "oor heeft geplant," heeft het daardoor niet alleen voorzien van een orgaan, een werktuig waardoor het menschelek leven zoo veel rijker wordt, maar dat ons ook in zijn fijne organisatie, zijn prachtige inrichting, Zijn wijsheid en macht openbaart.

Het oor vertoont ons een nog kunstiger inrichting dan zelfs het oog.

In, zij het ook grove trekken, zullen wij hier eerst een beschrijving geven van het menschelek oor.

Wat wij als het oor gewoonlijk zien, is slechts het uitwendige oor, de oorschelp met den uitwendigen gehoorgang. Maar daarachter, dieper in het hoofd, ligt het zoo uiterst kunstig ingerichte inwendige oor.

De "oorschelp" nu vangt de door de lucht voortgeplante geluidstrillingen op, die daardoor in den uitwendigen "gehoorgang" komen. Deze vormt een kanaal, dat die geluidstrillingen, door terugkaatsing van zijn wanden, al verder voortplant en wel tot aan het "trommelvlies," waarachter het inwendig oor begint.

Het trommelvlies wordt door de geluidstrillingen nu zelf in een trillende beweging gebracht, en plant daardoor deze geluidstrillingen op zijn beurt weer over op de drie "gehoorbeentjes," die achter het trommelvlies liggen, en bekend zijn als de hamer, het aanbeeld en de stijgbeugel, wijl zij min of meer aan den vorm van deze voorwerpen doen denken.

Van deze drie beentjes, die in de trommelholte liggen, staat het laatste, door middel van het ovale venster, in verband met het z.g. labyrint of het meest inwendige gedeelte van het oor.

Het "ovale venster" is een eivormige opening, met een membraan of dun vlies, waarmee het onderste gedeelte van den stijgbeugel is saamgegroeid.

Wanneer nu de, zelf in trillende beweging gebrachte, stijgbeugel als het ware tegen het ovale venster klopt, worden de trillingen overgebracht in het labyrint.

Het labyrint of het doolhof bestaat zelf weer uit het voorhof, het slakkenhuis en de drie halfcirkelvormige kanalen. Van deze drie deelen is vooral van betekenis voor het ontstaan der gehoorgewaarwording het slakkenhuis. Het heeft gemeenschap met de trommelholte door een ronde opening, het "ronde venster." Het labyrint is gevuld met een vocht, het "labyrintwater," dat tengevolge van de trillingen van den stijgbeugel in een golvende beweging geraakt, die ten slotte als prikkel werkt op de uiteinden der zich in het labyrint vertakkende gehoorzenuwen, welke in de hersenen in het "gehoorcentrum" eindigt.

Noemens wij zooveel het "slakkenhuis" het belangrijkste van de drie deelen van het labyrint ten opzichte van het ontstaan der gehoorgewaarwording, het is vooral omdat zich daarin bevindt de voornaamste vertakking der gehoorzenuw. Deze vertakking heeft weer duizenden eindvezels van verschillende lengte, die, zoo als wij straks zullen zien, bij de gehoorgewaarwording een groote rol spelen, en naar den ontdekker daarvan, het "Cortische orgaan" wordt genoemd.

Men ziet hieruit, dat hierboven niet te veel is gezegd omtrent het kunstig werk, dat God doet ontstaan, indien Hij in een menschelek lichaam "het oor plant," zooals de psalmist zegt.

Veel minder dan, zoo als wij straks zullen zien, het oog, staat echter het oor onder den invloed van onzen wil. Wij kunnen het oor niet draaien of richten, slechts op de spanning van het trommelvlies schijnt de wil eenigen invloed te kunnen uitoefenen, zoodat ons hooren dan tot luisteren wordt. Naar bekend is, worden al te sterke geluiden getemperd door het openen van den mond. De bovengenoemde trommelholte toch, die achter het trommelvlies ligt, mondt uit door een buis in de neusholte. Open men nu bij zeer sterke geluidstrillingen den mond, dan werkt de lucht ook op de inwendige oppervlakte van het trommelvlies.

Wat nu onze gehoorzenuwen prikkelt is het geluid. Het gaat uit van een "geluidsbron," d. w. z. van de beweging der deeltjes, van een lichaam buiten ons, welke beweging zich dan door de lucht, in den vorm van golfbeweging, van "luchttrillingen," voortplant tot aan ons oor. Door het uitwendig oor worden deze luchttrillingen opgevangen, en in het inwendig oor, op boven beschreven wijze, overgebracht op onze gehoorzenuwen, die dus geprikkeld, de hersencellen op hare beurt in beweging brengen.

De ziel, eindelijk, zet deze eigenaardige hersenbeweging in een geluidsgewaarwording om.

Wat wij hooren, m. a. w. de inhoud der geluidsgewaarwording, is tweeledig, en wel geruisch en toon.

Het geruisch is de gewaarwording van een samengestelde, onregelmatige en veranderende geluidsbeweging. Zoo geeft de zee met haar golven; de door den wind bewoende boomen van het woud, ons een gewaarwording van geruisch.

De toon daarentegen is een regelmatige, enkelvoudige geluidsbeweging.

Men spreekt van de hoogte van 'n toon, welke afhankelijk is van de snelheid der trillingen, en verder van verhooging of verlaging van toon, wat weer afhangt van een vermeerdering of vermindering der snelheid.

Onder klank, eindelijk, verstaan wij de samenvatting van verschillende tonen.

Van de talrijke en ongelijke lange eindvezeltjes der gehoorzenuw, inzonderheid van het bovengenoemde "Cortische orgaan," is waarschijnlijk elk vezeltje, slechts voor geluidstrillingen van nauwkeurig bepaalde snelheid ontvankelijk, en daarom maar geschikt tot het voortbrengen van een bepaalden toon; allen te zamen schijnen dus, even als de toetsen van een klavier, bestemd om de gewaarwordingen van geluid afzonderlijk te verwekken, en onderscheidene gelijktijdige geluidsindrukken uit elkaar te houden.

De sterkte van het geluid, hangt af van de innerlijke kracht, waarmee de luchttrillingen tot ons komen.

Wat den toon, den gevoelsstroom, der gehoorgewaarwording betreft — zoo paart zich die van behagen aan samenstemmende, harmonische tonen, van mishagen aan de disharmonische.

Van rijke betekenis is het gehoor in betrekking tot de taal, waardoor wij onze gedachten voor elkaar, op de meest duidelijke en volledige wijze kunnen uitdrukken.

De taal gebruikt daarbij slechts betrekkelijk weinige klanken, maar zij zijn scherp van elkaar gescheiden, en in een groot aantal verbindingen bijeen te voegen.

Is de gehoorgewaarwording, als voertuig onzer gedachten, het groote middel tot kennis onzer buitenwereld, bepaaldelijk van de wereld onzer medemenschen, zij brengt ons ook kennis aan van de natuur om ons heen, van haar verhevenheid en haar schoonheid in het rommelen van den donder, het bruisen der zee, het ruischen van het woud, het gezang der vogels.

Ten slotte zij hier nog herinnerd aan de groote betekenis van de gehoorgewaarwording in betrekking tot de muziek.

De elementen der muziek, toon en klank, melodie, harmonie en rythmus, laten zich tot een onuitputtelijke verscheidenheid verzoemen. In de muziek vinden de vele en velerlei aandoeningen van den mensch hare uitdrukkingen. Daarom werkt ook de muziek op het gemoedsleven van den mensch. Zij vertolkt, maar wekt ook de menscheleke aandoeningen.

Ten goede of ten kwade.

Daar is een muziek die het zinnelijk leven prikkelt, maar ook eene die uitging geeft aan de reinste, de hoogste gemoedsaandoeningen, men denke aan de muziek bij Israëls eeredienst. En zoo is er ook een muziek waarbij de gehoorgewaarwording de kranke ziel geneest. "Het geschiedde," zoo lezen wij in de Schrift, "als de geest Gods over Saul was, zoo nam David de harp, en hij speelde met zijne hand; dat was voor Saul een verademing en het werd beter met hem, en de booze geest week van hem." (1 Samuel 16 : 23).

Wij komen thans tot de vaste ordeningen voor de gezichtsgewaarwording. Het zintuig hiervoor is het oog, een zij het ook minder samengesteld, maar daarom toch niet minder kunstig orgaan dan het oor.

Om een denkbeeld te geven hoe het "zien" toegaat zullen wij hier een korte beschrijving laten voorafgaan van de inrichting van het oog. Een inrichting, die ons niet anders dan met bewondering vervult voor God, die, zooals de Psalmist zegt "het oog formeert."

Door zijn wenkbrauwen, leden en wimpers beschermd en door het tranenwater, dat de tranenklievers afscheiden, gereinigd, is de oogappel het eigenlijk oog.

Van buiten is het oog omsloten door het harde oogvlies, dat zich aan de voorzijde aan ons vertoont als het wit van het oog en door het meer bolle, geheel doorschijnende hoornvlies.

Achter dit doorschijnende hoornvlies nu bevindt zich een gekleurd huidje, dat het oog zijn kleur van blauw of bruin geeft. In het midden van dit huidje, de regenbooghuid of iris genaamd, is een ronde opening, de pupil of het "zwart" van het oog.

Heel achter in het oog, op de plaats waar de z.g. "blinde vlek" zich bevindt, dringt de gezichtsenuw in en breidt zich dan in het netvlies of de retina uit. Dit netvlies bestaat uit verschillende lagen, waarvan de belangrijkste die "der staafjes en kegels" is. Het zijn de fijne uiteinden der gezichtsenuw, talloze mikroskopische lichaampjes, welke, omdat hun vorm aan staafjes en kegels doet denken, dus worden genoemd. Deze staafjes en kegels van het netvlies bezitten alleen de geschiktheid om door het licht geprikkeld te worden, welke prikkeling dan weer door de gezichtsenuw op de hersenen wordt overgebracht.

Dienen de staafjes voor de lichtgewaarwording, de kegels dienen waarschijnlijk voor de kleurgewaarwording. De z.g. "gele vlek" is het punt waar het zien het duidelijkst is.

Tusschen het netvlies nu en de regenbooghuid met haar pupil of het "zwart" van het oog, bevindt zich midden in het oog een eigenaardige inrichting, die voor het zien van het grootste belang is.

Zij bestaat uit een waterachtige vloeistof, een lens, en een glasachtig lichaam.

Tusschen de regenbooghuid of iris ligt de lens van het oog, en tusschen iris en lens bevindt zich het waterachtig vocht; de ruimte tusschen lens en netvlies eindelijk is gevuld met een kleeverige vloeistof, die omdat zij aan gesmolten glas doet denken het glasachtig lichaam heet.

Even als de gehoorzenuw door geluidstrillingen, wordt de gezichtsenuw door lichtgolven, of trillingen van den ether geprikkeld en doet de gezichtsgewaarwording ontstaan.

De uitwendige oorzaak voor het zien zijn dus de lichtstralen, die van een "lichtbron," d. w. z. een zelflichtend of van een ander zijn licht ontvangend voorwerp, uitgaan.

Deze lichtstralen nu nemen in het oog den volgende weg.

Zij komen door de pupil of het "zwart" van het oog in het inwendige van den oogappel, planten zich door "het waterachtig vocht," de "lens" en het "glasachtig lichaam" heen tot op de achterwand van het oog of het netvlies, waar zij de uiteinden "der staafjes en kegels" van de gezichtsenuw prikkelen.

Wij nu het licht zich rechtlijnig met groote snelheid verspreidt, moeten de verschillende lichtstralen, die het oog in den vorm van een kegel treffen, weer in één punt worden verenigd. Dit nu geschiedt door de zoo even genoemde inrichting waardoor de lichtstralen gebroken worden en zich een beeldje van de dingen buiten ons, evenals bij een "camera obscura" op ons netvlies afspegelt. Dit beeldje, staat nu wel, omgekeerd op het netvlies, en wijl wij met twee oogen zien, is het dubbel, maar deze omstandigheden verhinderen niet, dat wij de dingen buiten ons toch in hun waren stand en niet dubbel, maar eenvoudig zien.

De gezichtsgewaarwording toch komt gelijk elke gewording tot stand door middel en van zenuwprikkel en van zielewerking. Onze ziel nu niet het netvliesbeeld, wijl dit slechts een physich gevolg van de breking der lichtstralen in het oog is. Wijl de ziel dus het netvliesbeeld in het geheel niet ziet, behoeft zij het ook niet te verbeteren.

Wat de gezichtszin ons toebrengt is slechts de sterkte van het licht en de kleur. Stand en uitbreiding; afstand en grootte; rust en beweging der dingen buiten ons zien wij niet, omdat wij ze niet "gebaarworden." Zij zijn het resultaat van een hoogere zielewerking dan de gewaarwording. Uit de richting, die wij door middel van onze oogspieren aan ons oog moeten geven komen wij eerst langzaam tot de kennis van stand, afstand, richting. Duidelijk komt dit uit bij wat men weet omtrent blindgeborenen, die op later leeftijd genezen werden. Deze toch zien dan aanvankelijk noch afstand, noch lichamelijke uitbreidheid.

De lichtgewaarwordingen nu zijn of kleurloze gewaarwordingen van licht of wat wij kleuren noemen.

Over de "kleuren" is lang en veel gedacht en zijn onderscheidene theorieën gegeven.

Men mag aannemen, dat wat wij kleuren

noemen slechts onze "kleurgewaarwording" is. Buiten ons bestaan geen kleuren, de dingen der buitenwereld hebben geen kleur. Wat wij kleuren noemen zijn slechts lichtgolven van zekere snelheid, die bepaalde elementen van ons netvlies aandoen, en wel de bovengenoemde "staafjes en kegels".

Dit wordt dan ook bevestigd door wat men waarneemt bij een kleurloos glazenprisma waarin het licht zich breekt in de z.g. kleuren van den regenboog en wel in de bepaalde volgorde van violet, blauw, groen, geel, oranje en rood. Het verschijnsel wordt ook hier verklaard uit het aantal en de snelheid der ethertrillingen en wel zoo, dat deze bij het roode licht 476, bij het violet 725 biljoenen in de seconde bedragen.

Het gesloten oog ziet "zwart," dat van een in onmacht gevallene ziet "niets." "Wit" daarentegen is een verbinding van drie lichtgewaarwordingen als rood, groen en violet.

Het subjectieve karakter van de kleuren, m. a. w. dat kleuren slechts onze gewaarwordingen zijn, komt ook uit bij het verschijnsel der kleurenblindheid of het ontbreken bij sommige individuen voor de gewaarwording van rood en violet en welk verschijnsel men dan verklaart uit de omstandigheid, dat de staafjes in het netvlies waaraan deze gewaarwording gebonden is, verlamd zijn.

Van alle zinnen draagt de gezichts- en hare gewaarwordingen het meest bij tot ons kennen van de buitenwereld.

Het brengt tot ontwikkeling onze voorstelling van ruimte — het naast elkander — gelijk het gehoor, die van tijd — het na elkander.

Werken andere zinnen slechts op betrekkelijk geringen afstand, door het gezicht ontvangen wij gewaarwordingen van wat verre van ons ligt, tot van de wereld der sterren.

En al is het ook, dat de kleuren evenals de geuren en tonen, subjectief zijn, d. w. z. niet anders dan onze gewaarwordingen, toch zijn ook zij vaste ordeningen waarnaar wij de dingen gewaar worden.

God, Die geest is en dus geen zinnelijke gewaarwordingen heeft, doch Die zooals de psalmist zegt "hoort en ziet", omdat Hij kent, zij het ook op andere wijze dan wij, kent ook de door Hem geschapen wereld en in die wereld ook ons kennen van de dingen in kleuren en tonen, wijl ook dit ons kennen door Hem dus is gewild en verordend in Zijn Raad.

„Uw naam worde geheiligd“.

En hij zeide tot hen: Wanneer gij bidt, zoo zegt: Onze Vader, die in de hemelen zijt, uw naam worde geheiligd; Uw koninkrijk kome; Uw wil geschiede, gelijk in den hemel, alsook ook op de aarde.

Luk. 11 : 2.

Wezenlijke kennis van God is geen vrucht van geheugenwerk.

Ook de kennis Gods wordt dan eerst wezenlijk, als ze haar uitgangspunt vindt in wat u zelf innerlijk bespeurt en doorleeft. Alles moet hier uitgaan van een aanraking, die voor u zielebest persoonlijk tusschen u en het Eeuwige Wezen plaats greep. Er is geen kennis van het licht mogelijk voor wie blind geboren werd, en evenzoo is kennis Gods in rechten zin voor u ondenkbaar, zoolang u liek in u het bestaan zelf van God niet ontwaart, niet ontdekt, en niet door werkingen, uit God uitgegaan, met uwerdaad gevoeld heeft. Gevoeld niet met u tasten, maar gevoeld in geestelijke ofmiddelelijke gewaarwording, zoodat ge, niet op grond van redeneering en niet omdat anderen het u aanzeggen, maar rechtstreeks uit u zelf weet, dat God er is en dat God groot is.

Dit is het wat onze vaders in den hieldenstrijd des geloofs, dien ze doorworstelden, zoo telkens op den voorgrond plaatsten. En hoe kon dit anders bij mannen, die te midden van druk en benauwing elken dag hun ziel in aanbidding voor de onmetende Majesteit des Heeren voelden wegzinken, en er daarom zoo sterk op stonden, dat er in den mensch door God zelve was ingeprent het Godsgevoel (sensus divinitatis), en dat in dit Godsgevoel het zaad van alle religie (semens religionis) school.

Maar toen de vervolging ophield en pays en vrede in het heilig Sion wederkeerde, heeft men dien geestelijken, reëlen achtergrond van alle waerachtige kennis Gods bitterlijk verzaakt, en zich maar al te veel in het verstandswerk teruggetrokken.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.

De kerk stond hierin niet alleen. Dat teruggaan uit de werkelijkheid naar de papierenwereld van afgetrokken uitdelsels van het verstand, viel op elk hooger levensgebied waar te nemen.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.

De kerk stond hierin niet alleen. Dat teruggaan uit de werkelijkheid naar de papierenwereld van afgetrokken uitdelsels van het verstand, viel op elk hooger levensgebied waar te nemen.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.

De kerk stond hierin niet alleen. Dat teruggaan uit de werkelijkheid naar de papierenwereld van afgetrokken uitdelsels van het verstand, viel op elk hooger levensgebied waar te nemen.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.

De kerk stond hierin niet alleen. Dat teruggaan uit de werkelijkheid naar de papierenwereld van afgetrokken uitdelsels van het verstand, viel op elk hooger levensgebied waar te nemen.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.

De kerk stond hierin niet alleen. Dat teruggaan uit de werkelijkheid naar de papierenwereld van afgetrokken uitdelsels van het verstand, viel op elk hooger levensgebied waar te nemen.

Zoo verving afgetrokken, d. i. van den wezenlijken God afgetrokken kennis, die kennis die het eeuwige leven is. En noodzakelijk gevolg hiervan was, dat boekengelerendheid de echte vroomheid verdrong en dat de kerk in het bloed harer ziel verarmde.